

KAPRONCZAY KÁROLY:
OROSZ SZEMTANÚK AZ 1848–49. ÉVI MAGYARORSZÁGI
KOLERAJÁRVÁNYRÓL¹

Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet és a Semmelweis Orvostörténeti
Múzeum, Könyvtár és Levéltár munkatársai, Gazda István vezetésével
Közreműködött: Szállási Árpád

Az 1848/49-es szabadságharc egészségügyét, honvéderorvosi ellátásának kialakulását, az önkéntes betegápolónői szolgálat jelentőségét a magyar orvostörténet-írás már több alkalommal – különböző terjedelmű munkákban – feldolgozta. Viszont ezen munkákban alig esett szó a szabadságharc leverésére ide vezényelt cári hadsereg egészségügyi szervezetéről, említés csupán annyi történt, hogy az orosz hadsereg több embert veszített kolerában, mint a harctereken. Ennek oka részben a levéltári források teljes hiánya, részben pedig az, hogy orvostörténeti kutatóink elsősorban a magyar vonatkozások teljes feltárására törekedtek. Az elmondottak ellenére az első ilyen vonatkozású összeállítás már 1851-ben napvilágot látott Berlinben. A szerző német nyelven feldolgozta a cári hadsereg magyarországi hadjáratát és bőséges adatokkal szolgált a katonaegészségüggyel kapcsolatban is. Újabbank pedig megjelent „A magyarországi hadjárat 1849 (Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról)” című kötet, amelyben a cári hadsereg magas rangú tisztjei visszaemlékezéseikben szintén bőséges adatokat nyújtanak át a hadseregüket megtizedelő kolerajárványról, a katonaeorvosi szolgálatuk tevékenységéről.

A cári hadsereg magyarországi bevetésére az első intézkedések 1849 márciusában születtek, az orosz fennhatóság alatt álló Lengyel Királyság területén állomásozó orosz hadsereg bizonyos egységeit átcsoportosították, újabbakat vezényeltek ide a birodalom belső területeiről, majd Miklós cár és Ferenc József varsói találkozója után utasították Paszkevics herceget a magyarországi hadműveletek előkészítésére és a katonai felvonulás megszervezésére. 1849. június 2-án a magyarországi hadműveletekben részt vevő hadseregek orvosfőnökévé Roman Sz. Csetirkin (1797–1865) ezredest, főtörzsorvost nevezték ki, aki 1820-tól szolgált a hadseregben, 1840-től a Lengyel Királyság területén állomásozó orosz hadsereg legfőbb orvosfelügyelője, egyben a polgári orvosi szolgálat szemléelője is volt. Személyére azért esett a választás, mert a járványos betegségek – pestis, kolera, tífusz stb. – elismert szakértője volt, főleg a koleráról nemzetközileg elismert munkákat jelentetett meg. Ez is bizonyítja, hogy a cári hadvezetés felkészült a magyar földön várható eseményekre, amikor járványügyekben jártas szakembert állított a katonaegészségügyi szolgálat élére. Csetirkin ezredes még 1849 áprilisában Bécsben járt, megbeszéléseket folytatott a működő császári hadsereg parancsnokságán a katonaegészségügyi szolgálat vezetőivel, az emlékiratok szerint járt több dunántúli császári katonakórházban.

¹ Forrás: Kapronczay Károly: Orosz szemtanúk az 1848/49. évi magyarországi kolerajárványról. = Orvosi Hetilap, 1996. pp. 189–191.

A szerző által felhasznált irodalom:

Bericht über die Kriegs-Operationen der russischen Truppen gegen ungarischen Rebellen im Jahre 1849. Nach offiziellen Quellen zegst. von N. H. Berlin, 1851. 1–2. köt. 190 p.; 3. köt. 135 p.

Az idézett visszaemlékezések „A magyarországi hadjárat...” c. kötetben található. A. O. Sztreneg visszaemlékezését és Rüdiger gróf segédtszjének visszaemlékezését Rosonczy Ildikó, P. V. Alabin emlékiratát Gerencsér Zsigmond fordította.

Az 1849 tavaszán történt katonai felkészülés során a cári hadsereg részére 91 táborigyógyintézet teljes felszerelését, 150 katonagyógyorvost, 200 sebész és 800 sebesültvivőt és ápolót, valamint 600 betegszállító szekeret biztosítottak. A cári hadsereg katonagyógyi szolgálatának felépítése követte a hagyományos európai formát, a zászlóaljaktól felfelé épülve a kötőhelyek, mozgó táborigyógyintézetek és telepített – a frontvonalak mögött – nagyobb kórházak láncolatát képezték. A legmagasabb orvosi parancsnokságot a Paszkevicsts törzsnél működő orvosi igazgatóság képezte, amelyet a már említett Csetirkin ezredes irányított.

Megjegyezzük, hogy Cseserbatov „Paszkevicsts Magyarországon” c. dokumentum-kötetében is találunk utalást, főleg a II., III., IV. hadtestre vonatkozóan. A menetelések idején naponta mintegy százán haltak meg hadtestenként.

A magyar földön működő orosz hadseregben először a Felvidék nyugati területén harcoló alakulatoknál tapasztaltak kolerás megbetegedéseket elsősorban olyan egységeknél, amelyek szoros kapcsolatban álltak a császári hadsereggel. A megbetegedés olyan nagy mértékben növekedett, hogy június közepén már Nagyszombatban orosz kolerakórházat kellett telepíteni, sőt Csetirkin 1849. június 28-án kelt jelentésében 6662 olyan kolerás betegről szólt, akiket a pozsonyi és a nagyszombati, illetve azok alárendeltségében működő kisebb táborigyógyintézetekben ápoltak. Ezek közül 1345 elhunyt (közte nyolcvan tiszt). Csetirkin megjegyezte, hogy ezen adatok nem vonatkoznak az erdélyi és a Tisza vonalában működő orosz hadseregre, de azt is kiemelte, hogy az adatok nem teljeseek, hiszen sok beteget a csapatoknál ápoltak, illetve az úton, szállítás közben is 5–600 katonagyógyintézet halt meg. Ezen adatokra hivatkozva erősítést kért az orvosi szolgálat számára, elsősorban betegápolókat, kórházi felszereléseket, szállítóeszközöket igényelt. Már 1849. július első hetében – amikor általában ezredenként napi 60 fő volt a kolerás megbetegedés – 400 fő betegápoló katonagyógyintézetet vezényeltek az egészségügyi szolgálathoz, 20 táborigyógyintézetet telepítettek a felvidéken, 40 szükségkórházat a Tisza vidékén, valamint utasították az orosz parancsnokokat, hogy a kórházak felállításánál vegyék igénybe a magyar orvosokat, de a gyógyszerkészletből igényelt gyógyszerekért azonnal fizessenek. Ugyancsak utasították az orosz parancsnokokat, hogy a fogságba esett magyar katonagyógyintézeteket, sebesülést vagy kolerás megbetegedést szenvedő katonagyógyintézeteket, továbbra is tartsák kórházban.

A legnagyobb orosz kolerakórházak Nagyszombatban, Trencsénben, Kassán (400 ágy), Debrecenben (600 ágy), Nagyváradon (800 ágy), majd Tiszafüreden, Szegeden, Temesváron, Brassóban, Szebenben, Medgyesen, Kolozsvárott működtek, elsősorban elfoglalt honvédkórházakban. Ezek betegágyainak teljes száma megközelítette a négyezretet. Július végén már a kolerás megbetegedések aránya elérte a legénységi állomány 25%-át, a halálozás meghaladta a húszezretet. Figyelemre méltó Csetirkin 1849. augusztus 16-án kelt jelentése, amely szerint akkor 8114 sebesülést jelentett felettes parancsnokságának, amelyből 956 halt meg. A kolerában elhunytak száma 20 659 volt. A kimutatás szerint az egészségügyi szolgálat a harctéren nem vesztett embert, viszont a frontvonalak mögött személyi állományának majdnem felét a veszteséglistára volt kénytelen helyezni. Főleg az ápolók és a sebesültszállítók között volt jelentős a halálozási arány, amit bizonyít az is, hogy majdnem minden orosz hadseregpárancsnok vagy magasabb egységet vezénylő tábornok a legénységi állományból átvezényléssel próbálta pótolni az egészségügyi szolgálat veszteségeit. A jelentés szerint két működő hadsereg vezértörzsorvosa is meghalt kolerában, míg a katonagyógyorvosok közül 34, a katonasebészek közül 96 volt a kolerás veszteség. Amint valamivel enyhült a Felvidéken állomásozó orosz erőknél a kolera, annál nagyobb mértékben lángolt fel a Tisza vidékén, sőt 1849. július végén ezért lassítani kellett a dél felé irányuló előretörés ütemét.

A Tisza-vidéken harcoló orosz hadseregben dúló kolerajárványról A. O. Sztrengh visszaemlékezése ad hiteles képet:

„...Mintegy két nappal azután, hogy Kassát elhagytuk, a tartósan esős időben a kolera kezdett elhatalmasodni katonáink körében. A járvány terjedéséhez minden bizonnyal az is hozzájárult, hogy átázott meszes-agyagos földön táboroztunk, és az a víz, amit főzéshez és ivásra használhattunk, rendkívül zavaros és piszkos volt. A III. hadtest kolerás betegeit a hátunk mögött

berendezett kórházakba szállító kocsik szemben jöttek velünk. Szomorú, vigasztalan kép tárult elénk. A betegek egyszerű parasztszekereken feküdtek, mivel a hadtest egészségügyi kocsijai kevésnek bizonyultak. A szerencsétlenek elviselhetetlen kínjukban fájdalmasan nyöszörögtek, és egymást hányadékkal meg bélsárral mocskolták be. ...A szekereken az élők között halottak is akadtak. A hat-hét napig tartó esőzés következtében nálunk, a II. hadtest ezredeinél és útegeinél is jelentkezett a járvány, és mire Miskolcot elértük már igen nagy méreteket öltött.”

P. V. Alabin, a IV. hadtest 22. ezredének segédtisztje 1878-ban több részben jelentette meg visszaemlékezését a magyarországi hadjáratról. Ő Kassán tartalékként állomásozott ezredével, s a helyőrségi élet leírása abból a szempontból is érdekes, mivel bepillantást enged a kolerával kapcsolatos orosz intézkedésekbe, az egészségügyi szolgálat működésébe:

„...Rezdületlen nyugalmi életünket távoli, ám nagyon ijesztő események zavarták meg. Megjelent a hadseregben s gyorsan dühöngeni kezdett a kolera. Erre az istencsapásra senki sem számított, fogadására, csapásainak elhárítására nem történt intézkedés. ...A kolerában és mindenféle más betegségben: hideglelésben (ennek volt egy nagyon veszélyes és makacs magyarországi formája), dizentériában, lázban és tifuszban szenvedőket, valamint a sebesülteket – akiknek száma szerencsére nem volt nagy – mind hátra, azaz hozzánk küldték. Volt olyan nap, amikor mintegy ezer beteget szállítottak fel Kassára anélkül, hogy előzetesen bármiféle rendelkezés történt volna a legalább ideiglenesen felállítandó hadikórházakról, és azok felszereléséhez sem biztosítottak semmiféle pénzügyi vagy anyagi támogatást. A városban már ötezer beteg gyűlt össze, s összesen négy orvosunk, tíz felcserünk és egy lelkészünk volt, mire a frontról hátravezényeltek hetven egészségügyi szolgálatost...”

Kolzakov tábornok hihetetlen energiával működött közre ebben az ügyben. (...) A legszebb főúri palotákat foglaltuk le kórháznak. (...) Ágyneműt, edényt mutatóban sem találtunk. Szerencsére Ljovsin főhadnagy, akit Kolzakov tábornok a városi rendőri feladatok ellátására kijelölt részleg vezetésével bízott meg, felfedezett valahol egy föld alatti raktárt, amelyben kitűnő minőségű fehérneműt, nagy mennyiségű felsőruhát, fegyvert és hadianyagot rejtgettek a felkelők számára. (...) A kolera továbbra is dühöngött, olyannyira, hogy némelyik szörnyűséges napon tízesével temettük el halott katonáinkat! A halálozás ily nagy aránya elsősorban azzal magyarázható, hogy szinte naponként hozott új betegek közül sokan már eleve félholtan érkeztek Kassára. Nem volt olyan szállítóoszlop, amely útközben ne temetett volna el néhány tucatnyi embert, mégis, amikor szedték le a kocsikról a betegeket, közöttük is találtak halottakat. A betegeket többnyire iratok nélkül adták fel, s előfordult, hogy a szállítmányban lévők egymást sem ismerték, ennek következtében azonosságuk megállapítása nélkül temették el a halottakat. Felhagytak a halottak számlálásával, de a kórházparancsnokság gondozásában lévő élő betegek számát sem tudták; semmiféle nyilvántartást nem lehetett vezetni, és még csak eszébe sem jutott senkinek sem, hogy illő rendet kellene teremteni; azzal törődtek csupán, hogy a halottakat minél előbb kivihessék a szobából, hogy a lehetőségekhez képest minden beteget megetessenek, mindegyik kapjon valamiféle orvosi segítséget. (...)”

Nem volt külön a helyzet a „másik oldalon” sem, ahol szintén aratott a kolera. Megdöbbenő képet fest le Rüdiger tábornok segédtisztje a fogságba esett honvédekről:

„...Foglyainkhoz visszatérve azt láttam, hogy az a terület, ahol el voltak helyezve, fokozatosan temetővé alakult át. Az eltakarítatlanul ott maradt szemét, a kétnapos szakadatlan eső, a hideg éjszakákkal váltakozó forró nappalok és a sovány koszt a kolera nagymértékű elterjedésének okozóivá váltak, úgyhogy naponta közel harmincan haltak meg. ...Az a veszély fenyegetett, hogy ez a szerencsétlen helyzet lázadásra ad alkalmat, ezért a tábornagy, ahogy Anrep főhadsegéd jelentését megkapta, rögtön megparancsolta, a foglyok átszállítását Gyulára Wenckheim grófnak, Radetzky vejének közeli hatalmas birtokára – ez a terület tiszta és tágas volt, s ott még nem jelentkezett a kolera. ...”

A visszaemlékezések gyakran említik, hogy Kassa, Debrecen és Nagyvárad kórházaiban magyar fogoly orvosokat is alkalmaztak, név szerint említve Nagyváradon Grósz Albert nevét, akit mint honvéd vezérorvost említenek, de kiemelik szerepét a kolerakórház anyagi ellátásának és szakmai segítségének biztosítása területén. Végül a kolera kényszerítette – a magyar fegyverletétel után – a cári hadsereget Magyarország mielőbbi elhagyására.